

Г. Г. Березовська (Умань)

УДК 811.161.2' 282.2

НОМІНАЦІЯ СПІДНЬОГО ОДЯГУ В ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Тематична група лексики (ТГЛ) одягу в різних регіонах була предметом наукового дослідження учених-діалектологів Ф. Бабія, Г. Гримашевич, Л. Пономар, Н. Пашкової, М. Дерке, Н. Клименко, Т. Щербини та ін. Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв спіднього одягу.

Назви спіднього одягу в східноподільських говірках не вивчались, що визначає актуальність нашого дослідження. Метою статті є з'ясування мотивів номінації, особливостей семантики та походження назв спіднього одягу в говірках Східного Поділля.

Матеріалом для дослідження став авторський Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках (Березовська), укладений за матеріалами, зібраними у 207 говірках Східного Поділля.

Довгий час єдиним спіднім одягом чоловіків і жінок була сорочка. Але з часом її стали використовувати як одяг, що одягають зверху на спідній, який у номінації представлений загальними назвами білизни, назвами спідніх чоловічих штанів і назвами на позначення сучасного спіднього одягу чоловіків та жінок [Гримашевич 2003: 87].

Сему ‘спідній одяг (загальна назва)’ у східноподільських говірках репрезентують загальноновживана назва *б'ілизна* та лексема *б'іл'йо* в різних фонетичних та акцентуаційних варіантах: *б'ілиз'на*, *б'ілизна*, *б'іл'йо*, *б'ел'йо*.

В окремих говірках названі лексеми є головним компонентом атрибутивних словосполучень, де залежне слово передає диференційна ознака (ДО) ‘спосіб носіння’: *б'ілизна с'підн'а*, *б'іл'йо т'іл'не*, *б'іл'йо нижн'е*, *б'іл'йо с'підн'е* (*с'підне*, *с'підн'е*), *б'іл'о с'підн'е*, *б'ел'йо на'т'ел'не*. Із названими атрибутивами утворюють словосполучення загальноновживані лексеми *одяг*, *одежа*, *шмаття*: *од'аг на'т'ел'ний*, *од'аг нижн'ий* (*нижній*), *од'аг с'підн'ий*, *го'дежа с'підн'а*, *о'дежа нижн'а*, *ш'мат'а с'підн'е*. Незначний ареал у досліджуваних говірках формує прозоромотивований субстантив *с'підн'е*. Номени – загальні назви спіднього одягу з таким же значенням відомі багатьом говорам української мови.

Сему ‘спідні чоловічі штани’ репрезентують мотивовані способом носіння однослівні номінації *п'ідш'таники*, *п'ідш'тан.ики*, *п'ідш'тан'іки*, *п'ітш'тан'іки*, *подш'тан'іки*, *потш'тан'іки*, *пош'тан'іки*, *пош'таники*. Морфемна структура лексеми вказує на спосіб використання реалії. Поширеними є лексеми, пов'язані дериваційними зв'язками з лексемою *спід*: *с'подн'і*, *с'підн'і*, *с'подн'іки* [ЕСУМ V: 373]. Незначні ареали

утворюють словосполучення, у яких основне змістове наповнення передають атрибутиви: *шта'ни с'п'ідн'і*, *шта'ни на'т'іл'н'і* (*на'т'ел'н'і*), *шта'ни 'т'ел'н'і*, *б'і'л'о с'п'ідн'е*, *б'і'л'йо с'п'ідн'е*, *б'і'лизна с'п'ідн'а*. Описові назви свідчать про незавершеність процесу номінації. Вузьколокальною є лексема *'гат'і*, яка сягає праслов'янських коренів [ЕСУМ I: 483]. Запозичення з французької мови *кал'сони*, *кол'сони*, *кал'цони* [ЕСУМ II: 356], *панта'лони* [ЕСУМ IV: 277], *три'ко*, *тр'і'ко* [ЕСУМ V: 637] вживаються паралельно із двослівними номенами. Лексема *три'ко*, кодифікована у СУМ зі значенням 'вовняна чи напіввовняна тканина візерунчатого плетіння для верхнього одягу', 'трикотажний театральний або спортивний костюм, який щільно облягає тіло' [СУМ X: 256], у досліджуваних говірках має широку семантичну структуру і реалізує 11 сем: 'трикотажні жіночі штани до колін', 'бавовняні жіночі труси до колін', 'бавовняна чоловіча білизна', 'бавовняні сорочка і штани', 'бавовняні чоловічі спідні штани', 'трикотажні труси і майка', 'трикотажний спортивний одяг, який щільно облягає тіло', 'трикотажні короткі спортивні штани', 'бавовняна тканина сірого чи синього кольору', 'трикотажні спортивні штани', 'комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів і жилетки'.

У реалізації семи 'труси, предмет чоловічої нижньої білизни з холошами' та 'труси, предмет жіночої нижньої

білизни з холошами’, ‘жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла’, ‘чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла’ ДО ‘стать’ не завжди є визначальною. Спільною в репрезентації перших двох сем є лексема *тру^лси*, запозичена з англійської – *trousers* ‘штани’ [Фасмер IV: 110] і яка входить до складу номінативної конструкції *тру^лси с’і^лмейн’і*, позначаючи чоловічі труси з холошами. На позначення жіночих трусів із холошами зафіксовано номен *пант^лони*, запозичений із французької мови, де *pantalon* позначає ‘штани, жіноча білизна, яка прикриває нижню частину тулуба’ і походить від імені італійського популярного персонажа народних комедій, що носив просторі й довгі штани [ЕСУМ IV: 277]. У «Словнику української мови» слово *пант^лони* зареєстровано зі значеннями 1. ‘заст. ‘Штани’. 2. ‘Приналежність жіночої білизни, яка покриває нижню частину тулуба звичайно до колін’ [СУМ VI: 48]. Додаткові семи опису денотата ‘фасон’, ‘якість тканини, з якої виготовлений одяг’, ‘довжина виробу’, ‘стать’ у говірці ускладнюють семантичну структуру лексеми *пант^лони*.

Типи семантичної структури лексеми *пант^лони*

Ти пи	Жіночі труси до колін, внизу на резинці	Жіночі труси до колін з рюшиками	Короткі жіночі трикотаж ні штани	Спідні чолові чі штани	Говірки
1	+				Ят., Сух., Ап., Люш., Лип., Й.,

					Кап., ББ, Бес., Крас., Гр., Ул., Меч., ДП, Гер., Ол., Пол., Рос., Леух., Сем., Г., ММ, Мар., Тр., Крут., Крс., Гл., Прм., Тар., Губ., ББер., Трид., Вікн., Осіт., Гус., Кіб., Мел., Доб.
2		+		+	Степ.
3			+		Тиш., Дах.
4				+	Бок., Кам., Криж., Ц., Мих., Одай

Лексема *п'лаўки* в усіх досліджуваних говірках є спільною в реалізації сем 'жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання'. Загальнонародній мові лексема відома зі значенням 'короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання' [СУМ VI: 554] і є прозоромотивованою. Збільшення семантичного діапазону лексеми в говірках, очевидно, зумовлено подібністю крою реалій. На позначення набору із семи жіночих коротких трусів, які щільно прилягають до тіла, в окремих говірках зафіксовано плюральну лексему *н'е'д'ел'ки*. Вузьколокальною в досліджуваних говірках на позначення трусів особливого крою є лексема *мат'ки* 'жіночі труси на

гудзиках і без матні': ¹мат'ки / во'ни ¹шилис'а на ¹пугов'ічках / а с'у'ди / де ў нас мат'н'а / а ў них була ¹дирка (Бен.). У словнику Є. Желехівського і С. Недільського на позначення панталонів кодифіковано лексему *майтки*, що є запозиченням із польської мови, де позначає 'труси, панталони', 'чоловічі штани', 'матроські штани' [ЕСУМ III: 364]. Укладачі ЕСУМ як фонетичний варіант подають лексему ¹мат'ки 'жіночі панталони', локалізацію якої обмежують Уманню [ЕСУМ III: 364]. Фіксація лексеми в говірках Одеської обл. вказує на більш широкий ареал побутування лексеми ¹мат'ки, фонетичний варіант якої зумовлений співзвучністю з найменуванням іншої реалії, яка є складовою частиною трусів чи штанів. Постання такої лексеми зумовлене не наявністю, а відсутністю деталі, яка іменується лексемою *матня* 'частина штанів, де сходяться холоші' [СУМ IV: 650]. Безумовно, зникнення самої реалії привело до зникнення з мовного вжитку і лексеми на її позначення.

Диференціації за статтю не відзначено в назві спідньої бавовняної сорочки без рукавів і без коміра, що представляє спідній плечовий одяг. У досліджуваних говірках її позначають загальноновживаною лексемою ¹май'ка. М. Фасмер в етимологічному словнику вказує, що лексема *май'ка* є похідною від назви місяця *май* [Фасмер II: 559]. Г. Гримашевич слушно зауважує, що в цьому випадку лексема втратила своє первинне значення, оскільки цей

одяг чоловіки одягають у будь-яку пору року [Гримашевич 2003: 91]. На позначення матроської трикотажної спідньої сорочки з білими і синіми чи чорними смугами в досліджуваних говірках зафіксовано загальнонародну лексему *т'іл'н'ашка*, фонетичний варіант *т'ел'н'ашка* та лексему *мат'роска*, семантика якої виходить за межі мікрогрупи: 1. Кашкет без козирка, який носять моряки; безкозирка. 2. Легкий (до пояса) жіночий одяг; блузка. 3. Матроська смугаста спідня сорочка.

На позначення предмета жіночої білизни, яка щільно облягає груди, у східноподільських говірках зафіксовано лексеми *на'ц'иц'ник*, *б'ус'галтер*, *л'іфчик* у різних фонетико-граматичних варіантах *л'іўчик*, *л'іфттик*, *л'іфтик*, *л'іхвик*, *л'іўчики*, *л'іфики*. Найбільший ареал утворюють похідні від загальноновживаної лексеми *ліф* 'тс' [СУМ IV: 531], запозиченої через російське посередництво з голландської, де позначало *ліф*, *корсет* [ЕСУМ III: 272]. На периферії лексико-семантичної мікрогрупи перебуває лексема *б'ус'галтер*, що є запозиченою з німецької мови і складається із двох основ: іменника зі значенням «бюст» і дієслова зі значенням «тримати» [ЕСУМ I: 315]. Номен *б'ус'галтер* уживається в мові середнього покоління паралельно з назвою *л'іфчик*. Префіксально-суфіксальне утворення від власномовного слова *цицька* 'жіночі груди' [Грінч. IV: 430] *на'ц'иц'ник* теж витіснене на периферію підгрупи і набуває іронічного забарвлення.

На позначення жіночої білизни, яка утворює єдине ціле трусів із бюстгальтером, у східноподільських говірках зафіксовано лексему *ґрац'їя*, що, очевидно, є вторинним найменуванням від слова *грація*, яке засвідчено у «Словнику української мови» зі значеннями ‘витонченість, краса в рухах, позах’, ‘надзвичайно красива жінка’ [СУМ II: 158], походить від латинського «краса» і пов’язане з ім’ям богині краси Грації.

Спідню жіночу шовкову сорочку у східноподільських говірках номінують лексемами *со'рочка*, *ру'башка*, *комб'їнац'їя*, дериватом *комб'їнашка* та словосполученням *со'рочка шоу'кова*. У більшості говірок на позначення реалії зафіксовано по одній лексемі. Лише в окремих говірках названі номени вступають у синонімічні зв'язки: *со'рочка*, *комб'їнац'їя*; *со'рочка*, *комб'їнашка*; *ру'башка*, *комб'їнац'їя*. Лексема *комб'їнац'їя* є запозиченням з латинської, де позначає ‘поєднання, з'єднання, об'єднання’ [ЕСУМ II: 533]. Зі значенням ‘жіноча шовкова сорочка’ лексема відома багатьом говіркам української мови. Ф. Бабій припускає, що розвиток семантики лексеми відбувався таким чином: *комбінація* ‘жіноча білизна’ (труси й сорочка) – ‘жіноча сорочка’ [Бабій 1975: 56]. На думку Г. Гримашевич, лексема може бути мотивована дієприкметником *комбінований*, оскільки такий виріб часто виготовляється з поєднання різних матеріалів (шовку, бавовни та ін.)

[Гримашевич 2003: 90]. Право на існування, очевидно, мають обидва припущення, про що свідчить семантична структура лексеми *комб'їнац'їя* у східноподільських говірках: 1. Спідня шовкова жіноча сорочка з мереживом. 2. Комплект спіднього жіночого одягу. 3. Жіноча трикотажна сорочка. 4. Пошиття одягу з декількох різнокольорових шматків тканини.

Отже, мікрогрупу назв спіднього одягу у східноподільських говірках формують репрезентанти сем 'спідній одяг (загальна назва)', 'чоловічий і жіночий плечовий спідній одяг', 'стегновий чоловічий спідній одяг', 'стегновий жіночий спідній одяг', 'плечовий і стегновий жіночий одяг'. Переважна частина є однослівними номенами або аналітичними назвами, у яких основне семантичне навантаження передає атрибутив. Значна фонетична варіативність номенів передає типові фонетичні риси східноподільських говірок. Окремі номени є полісемічними, зокрема у структурі лексеми *панта'лони* зафіксовано 4 семи, *три'ко* – 11 сем, *комб'їнац'їя* – 4, *б'їл'їо* – 3, *мат'роска* – 3.

Лексика на позначення спіднього одягу представлена назвами, мотивованими:

1) кольором: *б'їл'їо*, *б'їлизна*;

2) способом носіння: *п'їди'таніки*, *п'їди'тан.іки*, *п'їди'тан'іки*, *п'їти'тан'іки*, *поти'тан'іки*, *пош'тан'іки*, *пош'таніки*;

- 3) призначенням: *n'лаўки*;
- 4) сезоном носіння: *'майка*;
- 5) професією носія: *мат'роска*.

Література

Бабій 1975 – Бабій Ф. Й. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Й. Бабій // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 56 – 60.

Гримашевич 2003 – Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 арк. : іл.

Дерке 2002 – Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 «Фінно-угорські та самодійські мови» / М. Ж. Дерке. – Ужгород, 2002. – 19 с.

Клименко 2001 – Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.

Пашкова 1999 – Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Пашкова. – К., 2000. – 19 с.

Щербина 2003 – Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

Умовні скорочення назв джерел

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

Грінч. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.– Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.

Г. Г. Березовська

Номінація спіднього одягу в говірках Східного Поділля

Статтю присвячено дослідженню номінативних та семантичних процесів у лексиці на позначення одягу в говірках Східного Поділля, зокрема розглянуто лексико-семантичну групу назв спіднього одягу, їх ареальну поведінку. Визначено мотиви номінації. З'ясовано, що у досліджуваних говірках переважають назви, мотивовані способом носіння, сезоном носіння, професією, призначенням, кольором. Проаналізовано семантичну структуру лексем. Переважна частина назв є однослівні номени або аналітичні назви. Зафіксовано вузьколокальні лексеми. З'ясовано етимологію, виявлено, що переважна більшість зафіксованих назв є словами питомого походження та запозиченнями зі слов'янських (польська, російська) і неслов'янських (латинська, німецька, англійська, голландська, французька) мов. Простежено зв'язки засвідчених назв спіднього одягу в східноподільських говірках з відповідними номінативними одиницями інших українських діалектів.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінація, сема, назви спіднього одягу, говірки Східного Поділля.

А. Г. Березовская

Номинация нижней одежды в говорах Восточного Подолья

Статья посвящена исследованию номинативных и семантических процессов в лексике на обозначение одежды в говорах Восточного Подолья, в частности рассмотрено лексико-семантическую группу названий нижней одежды, ее ареальное поведение. Определены мотивы номинации, выявлено, что названия, мотивированы способом ношения, сезоном ношения, профессией, предназначением, цветом. Проанализирована семантическая структура лексики. Подавляющее большинство зафиксированных названий однословные номенации или аналитические названия. Выяснена этимология, выявлено, что большинство зафиксированных названий являются исконного происхождения и заимствованные из славянских (польский, русский) и неславянских (германский, голландский, английский, французский) языков. Прослежены связи анализируемых названий нижней одежды в говорах Восточного Подолья с соответствующими единицами других украинских диалектов.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинация, названия нижней одежды, сема, говоры Восточного Подолья.

H. G. Berezovska

Nomination of underclothes in the East Podillya dialects

The article is devoted to studying nominative and semantic processes in lexical nomination of clothes in the dialects of Eastern Podillya, the lexico-semantic group of the nominations of underwear and their areal behaviour in particular. The motives of nomination were defined. It was found that the predominant motivations are those defined by the way of wearing, season, profession, purpose and colour. Semantic structure of the words which is formed by some representants “underwear (general name)”, “men’s and women’s shoulder underwear”, “thigh men’s underwear”, “thigh women’s underwear” and “shoulder-and-thigh women’s underwear”. The majority are one-word nominations or analytical names, whose major semantic loading is transmitted by an attributive. Considerable phonetic variability of nominations demonstrates typical phonetic features of East-Podillya dialects. A lot of polysemantic nominations are registered. Specific local lexemes and those possessing a wide semantic structure were registered. The etymology of the lexemes was studied. The majority of the registered words are the ones of specific origin, whose roots come from primitive Slavonic source or were borrowed from Slavic (Polish, Russian) and Non-Slavic (Latin, German, English, Dutch, French) languages. The borrowed lexemes have undergone various assimilative changes on phonetic and lexico-semantic levels. The relationship between the certified names of underwear in Eastern Podillya

dialects and relative nominative units of other Ukrainian dialects was observed.

Key words: lexico-semantic group, nomination, names of underclothes, seme, East Podillya dialects.